

Ortodoxia românească la răscruce: trecut și prezent în educația teologică

„Facultățile de teologie nu trebuie să fie doar locuri unde se transmit cunoștințe teologice, ci oaze de formare și de trăire duhovnicească”

Patriarhul Teoctis al României

A face teologie

Nu pot începe această prezentare fără a face apel la experiența teologică a Bisericii și la ceea ce înseamnă în general „a face teologie”. În cursurile noastre spunem, cu nedisimulată smerenie, că numai trei personalități au fost numite de-a lungul istoriei „teologi”: Sf. Ioan Teologul, Sf. Grigorie Teologul și Sf. Simeon Noul Teolog. Cu toate acestea, toți cei care urmează cursurile de teologie se numesc, mai mult sau mai puțin impropriu, „teologi”. „A face teologie” înseamnă a „sta cu capul pe pieptul lui Iisus, adică a cunoaște pe Dumnezeu prin experiență”, a „nu confunda teologia cu tehnologia, adică a discerne între trăirea autentică a lui Dumnezeu și abilitatea de a răsuci cuvintele” și „a-L vedea pe Dumnezeu în lumină, prin lacrimile pocăinței”, forma cea mai înaltă de teologie.¹ Teologia presupune capacitatea de a transmite prin cuvânt și faptă „ceea ce am văzut cu ochii noștri, ceea ce am privit și mâinile noastre au pipăit” (I Ioan 1,1-2).

Sf. Grigorie Palama împarte pe teologi în trei cete: sfinții, respectiv cei care-L văd pe Dumnezeu prin experiență, cei ce cred pe sfinți, adică slujitorii cuvântului și cei ce nu-i cred pe sfinți și nu posedă profunzimea trăirii. În adevăratul sens, numai primii pot fi numiți „teologi”. Profesorilor de teologie le rămâne să se plaseze în cea de-a doua categorie, a celor care-i cred pe sfinți și transmit profunzimile învățaturii dumnezeiești, pentru că cea de-a treia categorie o reprezintă „tehnologii”, vorbitorii fără conținut, între care se pot număra și ereticii. Acest al doilea nivel ar putea fi standardul pregătirii în școlile de teologie, pentru că el constă în a deprinde capacitatea de a transmite mesajul sfinților cu exactitate științifică.² A face teologie presupune angajarea întregii ființe umane, nu numai a rațiunii, ci și a intuiției duhovnicești și înțelepciunii în actul vorbirii despre Dumnezeu.

Studiul teologiei nu poate pretinde a fi știința despre Dumnezeu sau cunoașterea lui Dumnezeu, ci mai degrabă reacția pozitivă a omului la revelația lui Dumnezeu (Ioan 1,18), pentru că El nu este un obiect al cunoașterii discursive, ci subiect dinamic, interactiv. A face teologie, deci, înseamnă a avea harismă, a accepta misterul ca formă de manifestare a dumnezeirii, a purcede la un drum al purificării personale și a ajunge la *isihie*.³ Teologia trebuie să conducă deci la descoperirea adevărului (I Timotei 2,4 și Ioan 17,3) și trăirea lui prin discernerea duhurilor acestei lumi (I Ioan 4,1 și Matei 16,3).⁴

Teologia nu este adevărul, ci exprimarea sau mărturia pe care o aducem despre adevăr, pentru că Adevărul în mod absolut este Dumnezeu, necunoscut și nepătruns. Ea vorbește despre adevăr, fără a se putea verifica pe sine decât prin trăirea acelu

¹ Este interesantă exprimarea Episcopului Maximos de Pittsburgh, care spune că în afară de cei trei „teologi”, ceilalți „teologhisesc”, un fel de exprimare despre Dumnezeu și relația lui cu lumea (*Educația teologică în context ecumenic și pluralist*, traducere de Mihai Brânzea, în „ST”, Seria a II-a, XLVII(1995), nr. 1-3, p. 98).

² Kallistos Ware, *Educația Teologică în Scriptură și la Sfinții Părinți*, traducere de Anișoara Carol, în „Studii Teologice” (ST), Seria a II-a, XLVI (1994), nr. 4-6, p. 89

³ Kallistos Ware, *art. cit.*, p. 90.

⁴ Pr. Thomas Hopko, *Educația teologică și modernitatea*, traducere de Anișoara Carol, în „ST”, Seria a II-a, XLVI (1994), nr. 4-6, p. 91.

Adevăr exprimat. Discursul teologic trebuie să aibă ca finalitate dorința și practica vieții cu Dumnezeu.

Educația teologică, reprezintă oglinda situației misionare și sociale pe care societatea și Biserica le parcurge la un moment dat în istorie. În cazul României post-decembriste, autoritățile centrale au înțeles importanța socială și misionară a educației pentru viitorii preoți, profesori de religie, asistenți sociali, restauratori de artă bisericească, pictori și misionari laici creând punți de cooperare cu factorii educativi. De nivelul de educație al preotului și profesorilor, într-o societate preponderent creștină ortodoxă, atârnă gradul de creștere a conștiinței europene a maselor de credincioși. Educația teologică universitară din România are, așadar, patru direcții:

1. Pregătirea pastorală și misionară a viitorilor preoți, vocație milenară a Bisericii Ortodoxe Române;
2. Pregătirea științifică, metodică și pedagogică a cercetătorilor și profesorilor de religie și teologie;
3. Pregătirea specialiștilor în restaurarea și conservare tezaurului de artă bisericească;
4. Pregătirea asistenților sociali și a întregului laicat, dornic să studieze teologia pentru împlinire spirituală și culturală, care trebuie să joace un rol tot mai important în misiunea Bisericii.

Această pregătire este structurată pe două nivele școlare clasice: învățământul seminarial și învățământul universitar. Vom face mai întâi referire istorică la evoluția învățământului universitar în Moldova, apoi, în partea a doua a referatului câteva considerații cu privire la vocația și roadele învățământului teologic universitar, iar în final vom puncta câteva dintre provocările la care teologia românească trebuie să răspundă în contextul modern și post-modern.

Învățământul universitar din Moldova

Învățământul teologic universitar în România este o creație a epocii moderne. Înființarea primei academii teologice din Moldova, în secolul al XIX-lea nu reprezenta o noutate. Ea a fost precedată în perioada medievală de școlile bisericești de pe lângă mănăstiri, unde se pregăteau candidații pentru preoție, cum ar fi Colegiul lui Vasile Lupu de la Mănăstirea „Sf. Trei Ierarhi” din Iași (1640) sau Academia duhovnicească de la Putna, înființată de Mitropolitul Iacob Putneanul (1765)⁵.

Începuturile învățământului academic ieșean trebuie identificate în Academia înființată de Domnitorul Mihail Sturza, în 1835, care cuprindea trei facultăți: Filozofie, Legi și Teologie, cu profesori aduși din Transilvania și Bucovina și cu o bibliotecă publică. Ea a funcționat inițial în cadrul „Seminariei Veniamine”. Disciplinele predate erau teologia, filosofia, exegeza și limba latină.⁶ Facultatea a funcționat din 1859 ca parte a Seminarului, de unde a fost transferată în 1860, prin înființarea Universității, alături de facultățile de filozofie și științe juridice și medicină. Facultatea de Teologie a funcționat între 1860 și 1864 când, prin *Legea*

⁵ Pr. Mihai Vizitiu, Pr. Dragoș Bahrin, A. Timofti (coordonatori), *Două secole de învățământ teologic seminarial(1803-2003)*, Editura Trinitas, Iași, 2003, p. 86-109.

⁶ Mai multe detalii la Virginica Popa, *Monografia Facultății de Teologie din Iași*, manuscris în curs de publicare.

instrucțiunii, a fost desființată pe motivul lipsei de profesori și de studenți,⁷ iar seminarele au fost transformate în școli publice.

În condițiile istorice ale timpului, Moldova avea în cuprinsul ei și partea de nord și est, respectiv orașele Cernăuți și Chișinău (sudul Ucrainei și Republica Moldova de astăzi). Învățământul teologic ieșean a continuat prin ridicarea, în anul 1875, la Cernăuți, a institutului teologic organizat de mitropolitul Isaia Baloșescu, pe la 1827, cu o perioadă de cursuri de 4 ani la rangul de facultate. Limbile de predare erau germană și română iar scopul institutului era de a pregăti preoții pentru regiunea moldavă. Cu nume de profesori de mare rezonanță, deschidere culturală și ecumenică europeană, profesori visiting din toate marile centre teologice din Europa, facultatea ajunsese în anul universitar 1934-1935 să numere 1325 de studenți. Cu toate acestea, Facultatea a fost închisă în timpul războiului, în 1941, când se refugiază la București, de unde revine la Chișinău în același an. Mai funcționează sporadic până în 1945, când se mută, din rațiuni politice și sociale, la Suceava, unde este închisă în 1948, prin comasarea cu Facultatea de Teologie din București.

În paralel, un alt moment important îl reprezintă începutul de secol XX la Iași. Pe baza *Legii învățământului superior*, din 1910, care prevedea ca fiecare Universitate să cuprindă și o facultate de teologie, Universitatea din Iași acceptă reînființarea Facultății de teologie ortodoxă abia în 1926, cu locația în Chișinău, fără a ține seama de protestele vehemente ale autorităților bisericești din Iași, care vedeau ca potrivită și benefică existența facultății de teologie la un loc cu universitatea, în centrul universitar recunoscut internațional, cum era orașul Iași.⁸ Facultatea funcționează până în 1938 când, datorită comprimării unor catedre și transferării unor profesori la Facultatea de Litere din Iași, Facultatea de Teologie intră într-o perioadă de regres, până în 1940. În acest an se refugiază la Iași datorită presiunilor forțelor bolșevice sovietice, unde în 1941 va fi închisă. În perioada 1926-1941, cursurile facultății au fost urmate de 6440 de studenți.

În 1948, prin *Legea pentru regimul general al cultelor* se desființează sau transferă multe școli teologice, pe motiv că unii profesori și studenți se opuneau tacit orânduirii comuniste nou instaurate. În același timp, prin Decretul 176, din 2 august 1948, au fost confiscate toate proprietățile și bunurile bisericești folosite pentru învățământ.

S-a încheiat astfel, în mod violent, o tradiție glorioasă a unui tip de învățământ care a dat României mari personalități laice, dar și mii de absolvenți preoți, care au lucrat cu devotament la ridicarea spirituală și la educarea neamului nostru. Mulți absolvenți de seminar și-au continuat studiile la Drept sau Medicină, Istorie sau Litere și altele, în condițiile unei persecuții tacite din partea sistemului comunist care se instaura.

Prin același Decret, 176/1948, se stabilea că organizarea învățământului teologic trebuia făcută exclusiv sub tutela Bisericii, sub controlul strict al Statului,

⁷ Motivul deființării pare să fie de altă natură, întrucât alte facultăți aveau mai puțini profesori și studenți și nu au fost desființate. Adevăratul motiv trebuie căutat fie în sfera politicului, fie al copierii sistemului de învățământ belgian sau francez în care, la acea dată, teologia nu făcea parte din Universități, fie lipsei de importanță acordată studiului teologiei, într-un sistem care se voia occidental.

⁸ Sf. Sinod, într-un document oficial, oferă și argumentele pentru care Facultatea trebuia să ființeze în orașul Iași: studenții teologi, laolaltă cu ceilalți, ar fi încheiat caramaderii, încât încă din facultate vor fi coonstruit planuri și idealuri commune; studenților li s-ar fi dat posibilitatea asimilării unei cultur mai vaste, prin participarea la cursurile altor facultăți; teologii ar fi folosit biblioteca universitară și cea a seminarului teologic, care erau foarte bogate; Iașul ar fi format mentalități sănătoase studenților, prin tradiția lui universitară și culturală românească. A se vedea Patriarhul Miron, *Congresul Național și Facultatea de Teologie*, în "Mitropolia Moldovei", II (1926), nr. 10, pp. 220-221.

printr-un departament special. Prin excluderea învățământului teologic din învățământul public, Statul comunist încerca împingerea acestuia la periferia sistemului de învățământ. Ca element pozitiv, acțiunea a însemnat revenirea învățământului sub autoritatea și patronajul Bisericii, care a dat o dimensiune spiritual-formativă învățământului teologic, orientat spre nevoile misionare și pastorale ale credincioșilor, spre deosebire de orientarea pur laică din universitățile secolare ale secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

În perioada comunistă, diplomele școlilor teologice, patronate de Biserică, nu aveau valabilitate decât în cadrul Bisericii. În ciuda tuturor realizărilor din această perioadă,⁹ școala teologică a fost profund marginalizată, cu intenția vădită de a se reduce pe cât posibil influența ei în societate. Până în 1989 au funcționat șase Seminare Teologice, la București, Buzău, Mănăstirea Neamț, Cluj-Napoca, Craiova și Caransebeș, care au contribuit, împreună cu cele două institute de grad universitar (București și Sibiu), cu toate restricțiile la care au fost supuse, la formarea clericilor de care avea nevoie Biserica. Dat fiind regimul obstrucționist, formarea teologică a trebuit direcționată spre aspectele morale și pioase, în detrimentul angajării în dezbateri teologice sau abordarea problemelor externe ale societății.

Anul 1990, primul an de libertate post-comunistă, avea să însemne, la Iași, reînființarea Facultății de Teologie, închisă în 1941, mai întâi ca Institut Teologic de Grad Universitar, sub autoritatea Bisericii, transformat în iulie 1991 în Facultate de teologie și integrat Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Necesitatea pregătirii tinerilor pentru predarea religiei în școlile de stat a însemnat o provocare însemnată pentru învățământul teologic universitar, motiv pentru care în Facultate s-au înființat secțiile Teologie Litere și Teologie Socială, ultima pregătind lucrătorii sociali. Anul 1993 a adus înființarea unei alte secții, Teologie Restaurare Conservare, pentru pregătirea viitorilor specialiști în restaurarea artei bisericesti. După modelul ieșean, cele mai multe Facultăți teologice din România au adoptat această structură de studii. Acum Facultatea are propriul local în spațiile fostului Seminar Teologic „Veniamin Costachi”, capelă, bibliotecă, un număr de studenți, profesori angajați, profesori colaboratori și 1140 studenți care urmează cursuri de licență, masterat și doctorat în teologie.

Profilul învățământului teologic românesc

La 16 ani după evenimentele din decembrie 1989, învățământul universitar românesc are o configurație greu de definit datorită dinamicii impuse de schimbările foarte rapide determinate mai ales de alternanța politică în conducerea ministerului de resort. Există un sistem de învățământ de stat, care mai păstrează profilul academic de înaltă ținută și învățământ universitar privat, unde nivelul pregătirii este controlat de numărul de studenți care sunt în măsură să susțină financiar obținerea unei diplome de licență. La acestea se adaugă școlile de teologie confesionale, de regulă romano-catolice, protestante și neo-protestante.

⁹ Trebuie să punctăm doar faptul că au continuat să fie tipărite revistele de specialitate ”Studii Teologice” și „Ortodoxia” la nivel central, precum și Buletinele periodice ale fiecărei eparhii, s-au publicat *Învățătura de Credință Creștină Ortodoxă*, manuale, ca *Teologia Dogmatică* pentru seminare, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, în 3 volume, a Părintelui D. Stăniloae, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, a Părintelui M. Păcurariu, *Patrologia* Părintelui I.G. Coman, *Liturgica* Părintelui E. Braniște, *Teologia Morală* a Mitropolitului N. Mladin, *Istoria Religiilor*, a Părintelui Emilian Vasilescu, manualele de limbi clasice; s-a tipărit *Filocalia*, în traducerea Părintelui D. Stăniloae (12 vol.) și colecția „*Părinți și Scriitori Bisericești*”, inițiată de patriarhul Iustin Moisescu.

Învățământul teologic ortodox este parte integrantă din învățământul de stat, prin *Protocolul* numărul 9870 din 30 mai 1991, respectiv 124/31 mai 1991, încheiat între Patriarhia Română și Ministerul Învățământului și Științei. Studiul teologiei se află sub o dublă jurisdicție, a Bisericii în materie de credință și a Ministerului Educației, prin universitatea tutelară, în materie de organizare și finanțare. Prin acest act, știința teologică devine accesibilă în societate după 50 de ani de marginalizare, este încurajat dialogul cu alte facultăți, iar Biserica poate, prin vocea profesorilor și a studenților în teologie, să-și aducă o contribuție însemnată la renașterea moral-spirituală a societății. Entuziasmul primilor ani de după revoluție, precum și libertatea de care a început să se bucure Biserica a făcut ca în numai câțiva ani, pe lângă școlile existente în România comunistă (2 facultăți și 6 seminare), să se înființeze sau reînființeze mai multe seminare și facultăți de teologie în orașe și în centre universitare (36 de seminare, 11 Facultăți de teologie și 4 departamente de teologie ortodoxă)¹⁰. Seminarele au fost înființate în eparhii mai cu seamă pentru nevoile pastorale și misionare (pregătirea cântăreților de strună, organizarea de coruri bisericești, pregătirea pentru studiul la facultate și altele). În acestea au fost școlarizați mii de tineri care astăzi sunt preoți în parohiile din țară sau diaspora. În anul școlar 2004 – 2005 au fost înscriși în seminarele teologice 6.451 elevi seminariști, îndrumați de 672 profesori¹¹, iar la facultățile de teologie..... studenți.

Atât prin numărul lor, prin resursele financiare și umane pe care le implică, aportul pe care școlile teologice îl aduc la dezvoltarea socială modernă ocupă un loc de vârf, în condițiile în care Biserica beneficiază de cea mai înaltă rată de credibilitate între toate instituțiile din țară (87%).

Reforma în învățământ

La început, învățământul teologic românesc a preluat drept autoritative metodele de teologie occidentală, pe care le-a aplicat în sistemul local. Acesta se baza pe raționalizarea obiectelor de studiu teologic, fixarea unor discipline fără finalitate pe motivul că numai acolo exista specialist, sistem învechit de predare, curricula și metodologie. Pe scurt, teologia însemna transmiterea erudită a unui set de informații despre Dumnezeu și lucrarea Lui în lume, cu argumentare din Sfintele Scripturi și a Sfânta Tradiție. Prea adeseori, piscul cunoașterii teologice era reprezentat învățarea textelor decât de întâlnirea cu Dumnezeu cel viu și personal.

Spre aceasta tinde reforma teologică din România. Dorința de reformă a învățământului există de ambele părți, bisericească și laică, însă fiecare o vede într-un anumit sens: Biserica este în favoarea unei schimbări în calitate și metodologie dar care să nu afecteze fidelitatea față de tradiție, conținutul revelat al învățaturii teologice, amenințat de tendința secularizării, în vreme ce Ministerul Educației dorește reforma cu orice preț, în acord cu schimbările intervenite pe plan național și european, dând atenție mai degrabă compatibilității lui cu învățământul universitar european, decât conținutului și scopului pentru care studenții sunt pregătiți.

Aspectul pozitiv în această coabitare este că Biserica, prin Sf. Sinod, poate decide asupra materiilor care sunt studiate, ariei curriculare, aducând la cunoștința Ministerului hotărârile luate la nivelul Comisiei pentru învățământ din cadrul

¹⁰ Facultăți de teologie la București, Iași, Sibiu, Cluj Napoca, Alba Iulia, Craiova, Oradea, Arad, Constanța, Târgoviște și Pitești, iar departamente de teologie ortodoxă în Universitățile din Galați, Timișoara, Baia Mare și Reșița.

¹¹ Conform datelor furnizate pe pagina oficială a Patriarhiei Române, www.patriarhia.ro

Patriarhiei. Acestea se iau în acord cu *Legea învățământului* în vigoare. Așa, de pildă, la sugestia facultăților, Sf. Sinod a hotărât ca materiile teologice de la Catedra Teologie Pastorală să nu se schimbe,¹² întrucât absolvenții vor fi preoți care vor sluji la altar, în timp ce secția Restaurare/Conservare poate să se diversifice până la trei specializări, respectiv conservare, pictură și muzeografie. Având drept scop formarea unor caractere integre (preoți, profesori de religie, asistenți sociali, restauratori), care să învețe și pe alții și, mai cu seamă, să-i conducă spre viețuirea cu Dumnezeu, vocația facultății de teologie se identifică cu vocația Bisericii însăși,¹³ fără ca autonomia universitară să fie afectată. Recent PF Patriarh Teoctist scria: „Autonomia universitară trebuie să existe ca formă de exprimare a spiritului academic novator, însă atunci când se vizează doar o libertate fără limită și fără conținut, ea poate să devină anarhie și, ca atare, periculoasă”.¹⁴

Reforma din perspectiva Bisericii

În paralel cu participarea la viața academică și științifică a Universităților din care fac parte, Facultățile de teologie au decis organizarea unor organisme separate, respectiv *Conferința Decanilor*, anuală și *Congresul Facultăților de Teologie Ortodoxe din România*, la fiecare doi ani. Aceste întruniri au fost determinate de o anumită criză care se înregistrează în teoria și practica teologică românească contemporană. Citându-l pe Arhim. Georgios Kapsanis, Pr. Constantin Coman, prodecanul Facultății de Teologie „Patriarhul Justinian” din București, spune că teologia ortodoxă este astăzi ruptă de Dumnezeu, de Biserică și de omul contemporan¹⁵ ceea ce conduce la concluzia unei crize grave. Din acest motiv s-au instituit aceste întruniri a căror decizii să conducă la propuneri privind îmbunătățirea calității învățământului teologic.

Primul congres a avut loc la Durău, între 8-10 septembrie 2003. La acesta s-a hotărât ca profesorii de teologie, în general personal clerical, să aibă și experiență pastorală într-o comunitate parohială, pentru a exersa dimensiunea misionară a teologiei predate. Predarea teologiei se face numai cu acordul chiriarhului care este responsabil de ortodoxia credinței lui, la fel ca și acceptarea candidaților care trebuie să treacă un examen de admitere înainte de a fi acceptat la teologie. Pregătirea teologică nu mai are ca primă preocupare pregătirea personalului clerical, ci educarea laicului în spiritul teologic pentru activitate misionară în alte domenii de activitate, pentru o mai eficientă misiune în afara lăcașului bisericesc.

Al doilea Congres a avut loc la Mănăstirea Brâncoveanu, Sâmbăta de Sus, între 25-28 septembrie 2005, cu tema *Facultatea de teologie în viața și misiunea Bisericii*. Această a doua întrunire a avut mai multe rezultate, care privesc: crearea

¹² Lista disciplinelor teologice la Secția Teologie Pastorală este următoarea: Studiul Vechiului Testament, Studiul Noului Testament, Istoria Bisericească Universală, Bizantinologie, Istoria bisericii Ortodoxe române, Patrologie și Literatură post.Patristică, Teologie fundamentală, Dogmatică și Simbolică, Morala Crștină și Spiritualitate Ortodoxă, Misiologie și Ecumenism, Istoria și Filosofia Religiiilor, Teologie Liturgică, Teologie și Practică Pastorală, Drept Bisericesc și Administrație Bisericească, Catehetică și Omiletică, Artă Creștină, Limba Greacă, Limba Latină, Limba Ebraică, Muzică Bisericească și Ritual, Formare Duhovnicească și Practică Liturgică.

¹³ Pr. prof. Dr. Nicolae Achimescu, *Relația dintre facultate și Biserică*, în “ST”, Seria a III-a, I (2005), nr. 1, p. 194.

¹⁴ *Cuvântul P.F. Sale Teoctist la Al II-lea Congres al Facultăților de Teologie*, în “Vestitorul Ortodoxiei”, XVI (2005), nr. 365, pp. 1-2

¹⁵ Pr. Prof. Dr. Constantin Coman, *Teologia ortodoxă românească în epoca post-Stăniloae*, în “ST”, Seria a III-a, I (2005), nr. 1, p. 160.

unei comisii pentru deontologie universitară care să elimine orice aspect negativ în activitatea facultăților, orientarea profesorilor și spre activitatea parohială pentru a avea contact direct cu realitățile misionare, adaptarea programei de învățământ potrivit nevoilor actuale ale operei mântuitoare a Bisericii în societate și în acord cu orientarea reformatoare a procesului Bologna și acordarea unei atenții mai mari formării liturgice și spirituale în procesul de pregătire teologică, cu scopul limitării efectelor secularizării.¹⁶

Dacă în școlile teologice tradiționale absolvenții trebuiau să dobândească o sumă de cunoștințe care să-i ajute să păstorească pe credincioșii din parohiile existente, astăzi învățământul teologic are menirea de a forma preoți misionari, care să se confrunte cu probleme fără precedent: emigrația masivă spre spații eterodoxe, riscul dezorganizării familiei tradiționale, analfabetismul, creșterea delicvenței juvenile, amplificarea fără precedent a ratei suicidului, în special în rândul tinerilor. Față de acestea, misiunea locală românească mai are de luptat cu moșteniri sociale de tristă amintire, care fac parte din structura societății moderne: corupția, impostura academică, incompetența. La acestea, reprezentării facultăților de teologie propun unele inițiative care să atenueze descompunerea învățământului teologic prin: refacerea instituției duhovnicului în facultăți, combaterea formelor de fundamentalism mistic, sectarism și sincretism, orientarea formativ-misionară a procesului de învățământ, urmarea unor cursuri suplimentare de pregătire pedagogică, întrucât se constată că preotul este mult mai important ca prezență sacră în școlile de stat decât profesorul de religie.

Cele patru direcții de specializare presupun și alte schimbări specifice. De pildă, se resimte nevoia unor discipline noi pe linie de pregătire socială a teologilor, cum ar fi Antropologie teologică, Psihologie creștină, Sociologie creștină. La acestea, Centrele diecezane se pot implica în formarea continuă a specialiștilor prin crearea de centre de restaurare și conservare, centre de misiune, centre de cercetare și perfecționare misionară continuă.

Reforma din perspectiva Ministerului

Prin documentul cu numărul 10114, din 10.03.2005, Ministerul Educației și Cercetării din România aprobă ciclul de studii la toate specializările teologie în varianta Bologna, adică 3-2-3. Specializările sunt acum numite: Teologie Pastorală, Teologie Didactică, Teologie Socială, Artă Sacră. La început, facultățile de teologie nu au fost de acord cu reducerea perioadei de pregătire a studenților la 3 ani, întrucât aceasta duce la o scădere nepermisă a calității învățământului teologic în perspectiva hirotonirii absolvenților cu trei ani de studii. Totuși, specializarea data de cursurile de master va aduce o mai bună selecție între cei care doresc să aprofundeze studiile de teologie și cei care vor să rămână preoți de parohie.

Acordul Bisericii cu privire la această schimbare majoră, fără precedent în sistemul de educație teologică din România, reprezintă un semn al faptului că ea privește ca pozitivă integrarea în structurile europene, însă atrage atenția asupra faptului că integrarea nu trebuie să fie nici diluție a propriilor valori, nici înlocuirea valorilor ortodoxe cu surrogate de proveniență eterodoxă. Prin vocea Înalt Prea Sfinției Sale, Mitropolitul Daniel al Moldovei și Bucovinei, Biserica s-a pronunțat în sensul că alinierea învățământului teologic la structura uniformizată a învățământului

¹⁶ Documentul final, publicat în *Analele Științifice al Universității București*, 2005 și „Telegraful Român”, nr. 37-40/2005, pp. 1 și 7.

universitar european, recunoașterea diplomelor oferite de facultățile din Universitățile românești reprezintă o mare șansă ca ortodoxia românească să aducă o contribuție spirituală însemnată la cultura religioasă europeană. Pe de altă parte, este o șansă de a dezvolta o „teologie științifică” interpretând teologic realitatea.

Procesul Bologna trebuie privit prin prisma contribuției la studierea interdisciplinară a teologiei, cu accent pe intensificarea promovării locului laicului în Biserică. „Orizontul teologiei de școală este mult mai mare și ar putea fi definit prin efortul de a forma, după toate criteriile și rigorile academice, un laicat bine ancorat în sursele teologice ale propriei credințe. Educația teologică poate lua diferite forme: de la studiul complementar al altor domenii, precum filosofia sau istoria, la programe de cateheză de nivel academic, și de la formarea continuă a preoților, a dascălilor de religie sau a tuturor celor implicați în proiecte eclesiale, la articularea unui mod apologetic de a dialoga cu lumea. Altfel spus, Teologia trebuie să devină acea știință a sensului profund, ultim, deschisă lumii pentru a mijloci dialogul acesteia cu Hristos”.¹⁷

Reforma europeană a învățământului, pe lângă aspectele discutabile pe care le presupune, poate conduce la o abordare diferită a materiei cursurilor, care până nu demult erau predate după un sistem clasic, cu o metodologie învechită. Unii profesori, de factură clasică, încă mai consideră că teologia este menită să „apere ortodoxia” din țară, conservând rolul național și cultural al Bisericii, identificând teologia și spiritualitatea ortodoxă la a sluji sentimentelor naționaliste.¹⁸ După mărturia Pr. Prof. Ioan Sauca, Ortodoxia nu trebuie apărată, ci mărturisită autentic, cu timp și fără timp.

Procesul Bologna – o reformă structurală

Procesul Bologna a fost primit în România cu satisfacție și se așteaptă multe lucruri pozitive, deși este un proces de durată, la care nu aderă toate universitățile europene. Se poate vorbi de o serie de consecințe pozitive ale acestuia, dar și de unele negative.

Astfel, un efect imediat al adaptării învățământului teologic la structura 3-2-3 este resimțit în Planurile de învățământ la nivelul primului ciclu, de trei ani, unde unele specializări dispar. Trunchiurile comune cu grupe mari de studenți la care se predă nediferențiat aceeași materie, indiferent de specializare, fac ca ei să nu deprindă calificări pe categorii de specializare. De pildă, studenții care studiau teologie și litere limbă străină puteau opta fie pentru a preda religia în școli, fie limba străină în care se specializau. În condițiile noi, ei se vor specializa doar în predarea religiei.

Reducerea numărului de ani de studii în primul ciclu are ca o consecință directă superficializarea învățământului teologic. Dacă pentru studenții care se pregăteau pentru preoție se predau mai aprofundat anumite materii teologice (Studiul biblic, Dogmatică, Spiritualitate, Liturgică), acum ele trebuie predate la toate specializările la fel, adaptându-se la nivelul celor care nu au cunoștințe aprofundate de teologie, cum sunt cei ce au absolvit un seminar teologic. Acest lucru va conduce, este de presupus, la înființarea școlilor de teologie confesionale, care să asigure o pregătire suplimentară, misionară și pastorală celor care vor deveni preoți, față de ceilalți, care, după absolvirea primului ciclu, pot urma o altă carieră.

Restrângerea numărului de ani de studiu are și o consecință socială întrucât unele catedre dispar, altele sunt restricționate. Așa, de pildă, materialul care înainte se

¹⁷ Radu Preda, *Înnoirea patristică a teologiei*, în “Renașterea, XVI, nr. 10/2005, p. 3.

¹⁸ Ion Bria, *Orthodox Theological Education: the Case of Romania*, WCC, Geneva, 1993, p. 11.

preda în doi ani, acum este predat într-un singur an. Materii precum ebraica, greaca și latina au fost reduse la stadiul de supraviețuire, în favoarea altor materii care sunt mai importante din punct de vedere pastoral.

Un risc notoriu este acela de a abandona conținutul cursului de teologie, fragmentat în diferite discipline, în favoarea metodologiilor moderne de predare, standardelor și stereotipurilor. Teologia trebuie să accepte un anumit număr fix de ore de predare, studenții trebuie să întrunească niște standarde de cercetare „științifică”, profesorii trebuie să caute metode prin care să acceseze granturi internaționale care să susțină anumite programe, activitate mare consumatoare de timp, în defavoarea activității didactice și formative.

Evaluarea și autoevaluarea profesorilor de teologie face ca atenția lor să fie concentrată asupra cantității literaturii pe care trebuie să o publice (după ultimele reglementări o carte la doi ani și 4 studii pe an), lăsând în umbră calitatea acesteia. Procesul didactic și interacțiunea cu studenții are în acest fel de suferit. Modelul profesorului, erudit, accesibil și duhovnicesc, care în învățământul clasic a jucat un rol foarte important, este acum înlocuit cu profesorul informat, abil în managementul cursurilor și atragerea de finanțări europene.

Reducerea numărului de ore duce la constituirea unor formații mamut de studiu, cursuri predate la grupe mari de studenți (până la 150 de studenți), cu efect în direct în imposibilitatea lucrului individual cu studentul. Cursul trebuie urmat de studiul individual, așa încât interacțiunea cu studenții devine meteorică.

Trebuie să precizăm și ceea ce aduce pozitiv structura Bologna, din perspectiva unei țări cu aspirații de integrare, cum este România. În timpul regimului totalitar, exista o anumită empatie a școlilor de teologie ortodoxe și eterodoxe din țările occidentale, care ofereau burse studenților români în teologie, care se remarcă prin rezultatele deosebite la învățătură. Un rol foarte important l-a jucat Consiliul Mondial al Bisericii, Conferința Bisericilor Europene de la Geneva și Diakonisches Werk, din Germania. Căderea cortinei de fier și deschiderea granițelor, exodul populației sărace și adeseori delincvente din România spre Occident a făcut ca interesul pentru specializarea tinerilor teologi români în occident să scadă și aproape să dispară. Efectele au fost resimțite mai cu seamă de studenții buni, cu perspectivă, al căror loc l-au luat îndrăzneții, impostorii și vânzătorii de burse prin mijloace individuale. Constatăm acum că tot mai mulți absolvenți de seminar care au emigrat în țări occidentale, au obținut diplome de la școli de teologie catolică sau protestantă, cu care vor să fie primiți în sistemul de educație teologică din țară. De aceea, prin Procesul Bologna Facultățile de Teologie se internaționalizează în mod programat. Creditele transferabile sunt încurajări pentru studenții buni de a studia în alte universități, cunoaște alte medii universitare, sub coordonarea profesorilor din facultăți. Din perspectiva noastră, există trei aspecte pozitive în acest proces: familiarizarea cu limba străină în care studentul învață, deprinderea unei metodologii de a face teologie, prin comparație cu teologii occidentale și accesul la biblioteci și literatură teologică încă inaccesibilă în România, după 50 de ani de prohibiție a scrierii și importului de literatură creștină.

Nu este lipsit de importanță aspectul ecumenic, întrucât prin programul de schimb de mobilități Socrates/Erasmus studenții au pentru prima dată șansa de a mărturisi teologia pe care o învață în școlile noastre în medii eterodoxe. Viața, practica, ținuta și consecvența cu care trăiește ortodoxia au constituit adeseori cele mai bune mijloace misionare de a familiariza pe tinerii studenți occidentali cu ethosul ortodox. Același fenomen are loc și în sens invers, cu studenții străini care vin să studieze în universitățile din România.

Programul Bologna încurajează dialogul interdisciplinar, prin care se pot construi programe de cercetare comunitare. Se încurajează, astfel, prestația profesorilor și cercetătorilor în a descoperi noi câmpuri de cercetare neteologică, dar cu efect benefic pe termen lung. Pentru învățământul universitar românesc, pe ansamblu, veșnic subfinanțat, fiecare program internațional comunitar înseamnă o încurajare și o șansă pentru cei implicați în proiect.

Tendențe în învățământul actual

Invazia noilor mișcări religioase, experiența sincretismului amestecat în cultura laică, promovată pe toate canalele media¹⁹ a dus la constituirea unei direcții „defensive” a ortodoxiei românești, cu stindardul purtat de unii monahi, care se face resimțită și în atitudinea rezervată și nedialogală a unor profesori de teologie. În fiecare facultate pot fi ușor diferențiate două grupuri: cei care apără „crența strămoșească” pe care o asociază cu naționalismul și setul de valori tradiționale românești și cei deschiși, care sunt gata să dialogheze cu societatea, cu membrii altor Biserici și denominațiuni creștine, pregătiți pentru o atitudine misionară.

Teologia academica are de jucat în acest moment un rol foarte important, deși răspunsul ascultătorilor nu este întotdeauna cel scontat. Deschiderea și dialogul sunt adeseori înțelese ca o abandonare a valorilor Ortodoxiei, în vreme ce reclusiunea este propusă ca soluție de evitare a problemelor, astfel de atitudine împingând preocupările teologie la învățarea de texte patristice fără relevanță. Disciplinele ecumenice au adeseori rol formal, de imagine, pentru că în realitate ele sunt adeseori tratate ca „sectologie”. Rezultatul imediat este o izolare a ortodoxiei care este privită uneori ca o credință medievală. „Teologia noastră pare să fie atemporală sau blocată iremediabil în trecut. Este cazul să semnalăm absența dimensiunii profetice a lucrării teologului, care nu poate fi activată decât în condițiile în care el devine purtător de cuvânt al unui Dumnezeu viu către un popor viu, acum și aici” aprecia Părintele Constantin Coman.²⁰ Atitudinea închisă a unei ortodoxii tradiționale o așează sub riscul formalismului liturgic, al tradiționalismului și chiar a unor tendințe centrifuge, generate de clerici și laici nemulțumiți.²¹ Riscul „confesionalizării” este foarte mare atunci când studenții nu au capacitatea de dialog cu prietenii și colegii de alte credințe.

Ortodoxia are acum șansa de a face cunoscute, prin organismele internaționale, tezaurul ei liturgic și spiritual, punând în centrul dialogului pe Hristos, care este modelul unității și solidarității. Nu se cere o relativizare doctrinară, ci o atitudine misionară, pe baza unei teologii temeinice, vizibile în lucrarea socială și misionară. Aici rolul școlii este esențial, dacă se ține seama că învățătura dogmatică și practica istorică a Bisericii invită la comuniune.²²

Învățământul teologic academic se află într-o perioadă de luptă între tradiționalismul teologic și mutațiile contemporane care aduc noi provocări. Să menționăm numai mutația socialului, respectiv totalitarismul economic determinat de fenomenul globalizării care generează crize a sensurilor vieții, dezastru educațional și cultural global și barbarizarea societății viitorului; mutația umanului, respectiv

¹⁹ Există canale de televiziune confesionale sau de tip New Age, care propun o „îmbinare” a religiozității ortodoxe tradiționale cu practici meditative și yogice de sorginte extrem-orientală care se prezintă ca alternativa religioasă a viitorului.

²⁰ Pr. prof. Dr. Constantin Coman, *Teologia românească...*, p. 162.

²¹ Fenomenul Turma Sf. Ilie și Biserica secretă, P.S. Calinic.....

²² Pr. prof. Dr. Ioan Tulcan, *Bisericele în dialog. Seminar internațional cu tema “Reconcilierea dintre Bisericele Europene. O contribuția a școlilor teologice”*, în “Teologia”, III (1999), nr. 3-4, p. 145.

mundanizarea omului, secularizarea omului singur și economic pentru care a consuma, a vedea și a se distra devin activități mai importante decât a fi, a gândi și a se ruga; mutația religiosului, cu forme de „colectivism, integrism și fundamentalism sau, la polul opus, în religiozitate difuză, relativistă, anonimă și sincretistă, dezangajată eclezial și politic”.²³

Biserica Ortodoxă are, în fața acestui mozaic psiho-social „o figură izolată de destinul social și cultural al omului modern, bântuită de fantezmele trecutului, de nostalgii panseiste, bizantino-rurale și reverii sentimentale lipsite de reflecție autentică și un veritabil suflu social și intelectual inspirațional”.²⁴ În mijlocul acestui proces de rostogolire prin inerție, pare că omul modern capitulează în fața unor sisteme pe care le creează și care îl vor face victimă. Ieșirea din inerție o poate determina o teologie care să depășească globalizarea nihilistă prin transfigurarea modernității din interior, promovarea unității ecumenice a planetei și umanității și elaborarea unui nou stil de viață spirituală și umană în lume.²⁵

O nouă direcție – teologia și știința

Pe plan cultural și științific înregistrăm o tendință reciprocă de cooperare între teologie și studiul științelor, tratate ca antagonice în perioada comunistă. Tipul de teologie scolastică, predată de unii profesori în timpul comunismului este acum abandonată în favoarea unei teologii spirituale și liturgice, ancorată în experiența Bisericii, cu deschidere spre dialogul cu științele moderne. Semnalul acestei schimbări a fost dat de Părintele Dumitru Stăniloae care a tradus *Filocalia* în limba română, în 12 volume și Patriarhul Iustin, care a inițiat traducerea operelor Sfinților Părinți în ampla colecție *Părinți și Scriitori Bisericești*.

Un vrednic continuator al acestei orientări este IPS Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, pentru care modelul dialogului dintre credință și știință se găsește în teologia Sfinților Părinți, între care strălucește Sf. Vasile cel Mare. Evident, știința și credința nu se substituie, ci se completează, contribuind la cunoaștere, fără a elimina misterul. Acest dialog poate avea trei rezultate notabile: discernerea semnificației și scopului universului, descoperirea sensului comuniunii dintre Inteligența necreată și inteligența creată și cultivarea responsabilității comune și dragostei față de creație.²⁶ Teologia nu este numai bisericească, ci mereu publică, în toate laturile vieții. O teologie științifică nu poate deveni un pericol pentru credință sau Biserică, întrucât ea preia metodele științelor moderne și, cu încredere în puterea cuvântului lui Dumnezeu, prin „îndoială” metodică, poate interpreta critic Scriptura, pe care o propune ca obiect al discuției academice. Acest tip de teologie elimină tensiunea dintre modernism și fundamentalism.

Anul acesta, la Iași a avut loc simpozionul internațional European Society for for Study of Science and Theology (ESSSAT), prin colaborarea Facultății de Teologie cu Facultatea de Chimie, adunând alături specialiști din domenii variate de cercetare teologică și științifică. Cu toate acestea, după mărturia unui profesor de chimie, foarte puțini sunt profesorii de la științele exacte care sunt dispuși să se angajeze într-un dialog cu religia, dată fiind mentalitatea veche comunistă care a izolat religia în

²³ Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică Jr., *Părintele Dumitru Stăniloae...*, pp. 174-178.

²⁴ *Ibidem*, p. 180.

²⁵ *Ibidem*, p. 180.

²⁶ În referatul *The Necessity of the Dialogue Between Science and Faith Today*, în manuscris.

spațiul limitat al lăcașului bisericesc, iar viața liturgică a fost limitată la evenimentele de familie majore din viața unui om.²⁷

La răscruce de milenii și orânduiri sociale

Pentru Biserica Ortodoxă și societatea românească, schimbarea de milenii s-a suprapus cu schimbarea de orânduiri sociale. Pregătită sau nu, Biserica întrunește cele mai multe așteptări din partea societății. Ea este văzută ca instituția credibilă salvatoare, către care oamenii se întorc, dar cărora societatea consumistă și globalizantă le oferă alternativă. Pe acest fond putem concluda că, de modul cum va face propria prestație Biserica acum va arăta configurația religioasă a României în următorii zeci de ani și se va aplica mesajul Evangheliei lui Hristos în poporul lui Dumnezeu.

În această țară există un fond religios extrem de permeabil pe care preoții și profesorii de teologie formați în facultățile noastre trebuie să semene „sămânța cea bună”. Acest sol religios este însă la fel de permeabil și pentru sincretismul religios de orice natură. Așa se explică faptul că, în zona cea mai profund religioasă, cea a mănăstirilor, unde sentimentul sacrului a fost menținut aprins de viața monastică milenară, fără o educație religioasă potrivită, care să dubleze religiozitatea emoțională, sacră și liturgică, venirea libertății a permis ca pe același sol să prindă, ca nicăieri în altă parte, misiunile penticostalismului și adventismului care fac educație religioasă confesională și manifestă solidaritate socială. Astăzi, în aceste sate, alături de bisericile sau mănăstirile vechi de sute de ani se înalță cel puțin o câte o casă nouă de rugăciune a principalelor culte neoprotestante, semne mari de întrebare privind eficiența misiunii educației religioase ortodoxe.

La numărul mare de absolvenți ai învățământului teologic universitar, este greu să se distingă limita dintre studiile făcute pentru o carieră preoțească confortabilă și preoția vocațională. Deși învățământul teologic va urma cursul impus de schimbările globale europene, considerăm vital de necesară o atenție mult mai mare în ce privește selecția candidaților pentru preoția vocațională, precum și tipul de educație duhovnicească și liturgică, socială și misionară care să-i echipeze atât cu deschidere față de valorile lumii moderne, cât și cu fidelitate față de învățătura milenară a Bisericii Ortodoxe.

Există un mare risc în folosirea greșită a libertății de către tinerii studenți teologi. Adeseori ei se aseamănă cu ceilalți studenți, pentru care libertatea este absolută și iresponsabilă din punct de vedere moral. Educația morală este una dintre cerințele cel mai greu de îndeplinit în sistemul de învățământ modern. Participarea la viața liturgică, restricțiile de ordin moral, ascetismul, rugăciunea, evitarea influenței nefaste a mass-media în viața personală a studenților sunt cerințe cu caracter formativ, dar greu de îndeplinit. Candidații la teologie vin cu o anumită formație „seculară”, de care trebuie să se debaraseze în școala de teologie pentru toată viața. Dacă în școală se pot aplica și metode coercitive, în viața personală, ca preot sau profesor de religie,

²⁷ Un prim efect al acestui eveniment a fost înființarea în Facultatea de teologie din Iași a Centrului Interdisciplinar pentru Studii Avansate Știință și Teologie, cu următoarele domenii de cercetare: Antropologie Religioasă, Hermeneutică și Științe Sociale/Umane, Teologie Morală, Bioetică și Științe Medicale, Teologie Fundamentală Științe Exacte și Științe Naturale. El va colabora cu alte centre similare precum Centrul de Excelență – Facultatea de Psihologie și Științele Educației, Facultatea de Filosofie, Universitatea “Al. I. Cuza” Iași, Centrul de Studii Interdisciplinare Religie și Știință, Iași și altele.

trebuie să le aplice prin proprie voie. Aceasta pare să fie cea mai mare provocare a învățământului teologic modern.

Sub influența bombardamentului mediatic, este pusă sub semnul întrebării nu numai familia creștină ca atare, ci familia preotului. Lipsa unei cenzuri morale primejduiește spiritual tinerii, iar lucrul acesta ne îngrijorează deoarece toți sunt membri ai Bisericii. Educația pentru misiune se face în general cu tinerii care studiază teologia, dar din exterior tinerii, inclusiv viitoarele soții de preot, nu înțeleg greul misiunii de a fi creștin practicant, ceea ce poate duce la incapacitatea acestora de a se adapta vieții de sacrificiu misionar. Abandonul căminului familial de către unii soți arată că și acest loc al educației trebuie să constituie o componentă importantă în formația modernă a studenților.

La nivelul misiunii rurale, preoții proveniți din centrele universitare găsesc foarte dificilă viețuirea în condiții de trai foarte sărace, în proporție de peste 80% satele neavând asfalt și apă curentă. Aici se cuvine a preciza nevoia acută a unei solidarități ortodoxe și pregătirea practică prin activități concrete pentru astfel de situații. Soluția navetismului de la parohie sau a mutării dintr-o parohie rurală spre una urbană este păguboasă pentru credincioși, pentru că subminează însăși ideea de „paternitate” a păstorului de suflete asupra credincioșilor. Un rol însemnat îl pot juca în această pregătire seminarele teologice, unde se face educația de bază în spiritul comuniunii și deprinderilor personale. Seminarul cultivă în mod specific rugăciunea personală și rugăciunea comună. Elevii învață să se roage împreună, să învețe, să muncească, să trăiască împreună. Aici timpul trebuie împărțit între studiu, rugăciune și viață spirituală și muncă, activitate comunitară. Este perioada de cultivare a libertății responsabile, când în foarte multe școli libertatea este înlocuită de libertinaj. Subscriem părerii Părintelui Thomas Hopko, care spune că studenții trebuie să învețe „să facă teologie” observând „cum sunt organizate, conduse, administrate și finanțate școlile de teologie, la fel ca și parohiile, eparhiile și bisericele locale, participând la viața acestor instituții”²⁸.

Biserica din spațiul ex-comunist experimentează acum o dublă direcție a teologiei: o teologie numită academică sau de școală și o teologie populară, duhovnicească, harismatică, promovată de duhovnici din mănăstirile retrase. Pe piața literaturii teologice pot astfel fi găsite atât cărți de literatură teologică academică, de obicei caracterizată prin austeritate, rigoare științifică, inaccesibilitate și literatura pseudo-teologică, de popularizare a unor învățături de credință sau de popularizarea a profilului spiritual al unor mari duhovnici, caracterizate prin simplitate și diletantism, adeseori erori de credință, deși afișează o anumită pretenție de erudiție patristică și filocalică. Acest dublu standard conduce la îndepărtarea teologiei academice de viața Bisericii și la crearea unei confuzii în mintea absolvenților de teologie privind tipul de teologie mântuitoare.

Există o preocupare pentru colaborarea cu alte centre universitare, cu facultăți de teologie din întreaga Europă, în cadrul programelor europene de mobilități studentești și de personal didactic. Pozitivă prin scop, această activitate prezintă o mare oportunitate, potrivit căreia studenții teologi pot să ducă mărturia ortodoxiei și spiritualității lor. Totuși, obstacolul cel mai mare, care ar putea fi depășit printr-o colaborare mai strânsă între școlile de teologie ortodoxe, este programe de învățare a limbilor de circulație, cu preponderență engleză, germană, franceză și italiană.

Suntem conștienți că învățământul teologic are o întreită misiune: să informeze, să formeze și să transforme. Lumea modernă și post-modernă pare a avea o nevoie disperată de formare și transformare, pentru că informarea este pretutindeni, dar

²⁸ Thomas Hopko, *art. cit.* p. 97.

trebuie abordată cu discernământ. „Mileniul trei, spunea recent un teolog român, se deschide pentru creștinism, în general și pentru Ortodoxie în special, cu o provocare dramatică și o agendă copleșitoare”.²⁹

Pr. lect. Dan Sandu
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”
Iași, Romania

²⁹ Arhid. Prof. Dr Ioan I. Ică Jr., *Părintele Dumitru Stăniloae – “clasic” al teologiei secolului XX și misiunea teologiei în Biserică și în societate*, în “ST”, seria a III-a, I (2005), nr. 1, p. 181.